

Osvrti, prikazi, recenzije

Prikaz

Nikola Vitov Gučetić

O ustroju država

Golden Marketing i Narodne novine,
Zagreb, 2000. g., 534 str.

Pojam države danas je neizostavni dio gotovo svih udžbenika i leksikona s područja političke znanosti. Analiza ovoga pojma i danas je za politologe vrlo privlačna unatoč sve većem jačanju globalizacije kao nove znanstvene paradigme koja proučavanje političkih procesa prebacuje na transdržavnu razinu. Teoretizacija države ima dugu tradiciju, a razmatranja o oblicima državnih poredaka predstavljaju začetke političke znanosti. Koliko poznajemo hrvatsku tradiciju na ovom području?

Prilog boljem poznavanju tradicije svakako je i objavljivanje djela Nikole Vitova Gučetića, *O ustroju država*, koje su, u okviru svoje biblioteke *Povijest hrvatskih političkih ideja*, izdali Golden Marketing i Narodne novine. Nikola Vitov Gučetić, rođen je u Dubrovniku 1549. g., gdje je i živio do svoje smrti 1610. g. Člana ugledne dubrovačke obitelji, povjesničari najčešće opisuju kao političara, filozofa, pedagoga i jednog od najznačajnijih preteča moderne hrvatske političke znanosti, a svi proučavatelji njegova bogatog opusa izdvajaju djelo *O ustroju država* kao zasigurno najvrjednije. Ovaj Gučetićeve rad objavljen je 1591. g. u Veneciji na talijanskom jeziku pod naslovom *Dello Stato delle Republiche*, a nakon više od četiri stoljeća prvi put se u integralnom prijevodu Snježane Husić i Natke Badurine pojavljuje i na hrvatskom jeziku.

Marinko Šišak uredio je djelo je za objavljivanje, priredio bibliografiju Gučetićevih djela te popis literature o Gučetiću, a njegov najznačajniji doprinos svakako je iscrpna i in-

formativna uvodna studija. U njoj se mogu pronaći najvažniji biografski podaci o Gučetiću – njegovom podrijetlu, školovanju, intelektualnom razvoju. Tako saznajemo da je, unatoč tome što se obrazovao samo u Dubrovniku, njegov rad bio poznat i izvan granica njegova rodnog grada, a naročito u talijanskim državicama gdje je i objavljivan najveći dio njegovih djela. Osim kao plodan autor koji se u svojim radovima bavio pitanjima s područja filozofije, teologije, gospodarstva, prava, astronomije, retorike i politike, Gučetić se istaknuo i na području praktične politike, pa je tako bio član najvažnijih upravljačkih tijela Dubrovačke Republike toga vremena, Velikog vijeća, Malog vijeća, Vijeća umoljenih, a u sedam navrata obnašao je i dužnost dubrovačkog kneza. Šišak smatra da je po opsegu i dubini svog rada Gučetić zasigurno najznačajniji hrvatski renesansni humanist. Unutar njegova bogatog opusa posebice se svojom imaginacijom ističu radovi koji tematiziraju sferu politike. Kontekstualizirajući Gučetića u okviru političke literature toga doba, Šišak navodi kako najznačajnija osoba toga razdoblja, Machiavelli, nije u većoj mjeri utjecao na Gučetića koji se u svojim radovima više referirao na Jena Bodina i neke manje poznate talijanske suvremenike. Aktivno sudjelujući u formiranju politike, pokušavajući održati Dubrovnik što je više moguće nezavisnim od Turaka i Mletaka, velikih sila toga vremena, posjedovao je čitav niz praktičnih i realističkih pogleda na politiku. No te uvide o makijavelističkoj zbilji u kojoj živi, Gučetić želi povezati s etičkom biti politike koju pronalazi u grčko-rimskom iskustvu i kršćanskom nauku. Ovakovi Gučetićeve pokušaji povezivanja političke filozofije i etike mogu se pronaći i u njegovu djelu *O ustroju država*, koji Gučetićeve intepretatori smatraju najvažnijim njegovim djelom. Sam taj rad vjerna je i dosljedna interpretacija Aristotelovog djela *Politika*, a Šišak o temeljnom cilju Gučetićeve rada kaže: “Naum mu je svakako bio problematizirati i teorijski osmisliti ideju države, eksplicirati razloge nastajanja, principe funkcioniranja i modalitete održanja država” (str. 31).

Djelo *O ustroju država* započinje Gučetićeve tekstom u kojem vidimo da on svoj rad posvećuje papi Klementu VIII., a zanimljivo je da je upravo na inicijativu toga pape Gučetiću dodijeljena titula doktora filozofije i teologije. Kako Gučetić svoje ideje razvija kroz analizu Aristotelove *Politike*, strukturu svoga rada prilagodio je strukturi toga Aristotelovog djela. Tako svakome od osam poglavlja *Politike* Gučetić pridružuje jedno poglavlje u svom radu. Svako poglavlje reprezentirano je u dijaloškoj formi, u obliku jednodnevnog zamišljenog razgovora između Gučetića i njegova suvremenika, dubrovačkog pjesnika Dinka Ranjine. Osim ovih osam poglavlja, dana, u kojima Gučetić, odgovarajući na postavljena pitanja, iznosi svoje osnovne stavove i razmišljanja, djelo sadržava i dva dodatka. To su kratki tekstovi *Građanski naputci za upravljanje državama* i *Pohvala građanske časti*, u kojima Gučetić na koncizan način ponavlja svoje poglede o tome što bi trebalo vrijediti kao pravilno uređenje, funkcioniranje i održavanje neke države.

Iz glavnog dijela Gučetićevego obimnog spisa izdvojit ću dio rada vezan uz njegova promišljanja o politici i državi, koji pokazuje kako je Gučetić, analizirajući Aristotelov rad, otvorio niz značajnih tema političke znanosti. On se svojim radom uključio u rasprave koje su vodili drugi pisci njegova vremena, a koji su se bavili projiciranjem najboljih državnih uređenja i davanjem naputaka za političku praksu. Iako se, kako sam već naveo, nije slagao s makijavelističkim shvaćanjem politike, njegove osnovne ideje predstavljale su i značajan odmak od idealističkih i utopističkih projekcija Morusa i Campanelle koji u svojim djelima oslikavaju i propagiraju savršene zajednice. Gučetić shvaća politiku kao praktično umijeće, koje se prilagođava prilikama. Politika spada u sferu praktičnih znanosti čiji je predmet promjenljiv i prolazan, te stoga ona biva na način alternativnih mogućnosti. Kada Gučetić govori o državi, on ponajprije misli na ustroj vlasti, pa kaže da možemo govoriti o različitim elementima države bez kojih se ona ne može nazivati tim imenom, ali da državu poglavito određuje način funkcioniranja vlasti. O tome Gučetić govori u trećem i četvrtom dijelu knjige, razvijajući svojevrstu opću teoriju države, gdje najprije putem niza primjera

vrši reinterpretaciju Aristotelove klasifikacije političkih poredaka, a potom i sam nastoji od različitih konkretnih oblika ustroja vlasti iznaci najbolje elemente koji bi mogli tvoriti najbolji politički poredak. Pri tome Gučetić smatra da bi takav politički poredak nužno morao voditi računa o tome da sva vlast ne bude koncentrirana u jednoj "točki" poretka. Ovdje Gučetić razvija ideju podjele vlasti, koju u naznakama pronalazi kod Aristotela, a naročito mu je važno odvajanje sudske od izvršne vlasti.

Gučetić je u svom radu nastojao spojiti politiku i etiku, pomiriti aristotelizam i neoplatonizam, a i u pitanju tko treba imati prednost u državi, zakoni ili vladar, njegova teorija je također kompromisna. U takvim nastojanjima pomirenja suprotnih stajališta ponekad je zapadao u proturječja, te stoga njegova politička filozofija nije konzistentna i do kraja konzekventna. Unatoč tomu on je, zahvaljujući odličnom poznavanju literature i velikoj vještini komponiranja, stvorio jedno osebujno djelo u kojem se predstavio kao vrstan eklektik i izniman poznavatelj političkih ideja i teorija. Osobito je vrijedan kao anticipator moderne hrvatske politologije, jer je kako Šišak kaže, "Prvi pisac u Hrvata koji se prihvatio istražiti i artikulirati problem države kao središnji problem političke znanosti" (str. 59), a djelo *O ustroju država* predstavlja svjedočanstvo o tome kako počeci hrvatske političke misli sežu nekoliko stoljeća unatrag.

Berto Šalaj

Prikaz

George Ritzer

McDonaldizacija društva

Jesenski i Turk, Zagreb, 1998., 326 str.

Početak osamdesetih se među zagrebačkim klincima pronio glas da se u Hotelu *Intercontinental* na Savskoj cesti može naručiti pravi hamburger. Tada novo, impresivno hotelsko zdanje, u tamnom staklu i bijelom kamenu, okupano svjetlošću, bilo je samo po sebi nedostižno mjesto, tako je nekako bilo normalno da nezamislivi hamburger bude smješten u restoranu na najvišem katu *Intercontinentala*. Generacija koja je skupljala prazne limenke *Coca Cole* kao nešto vrijedno, slažući ih po vrhovima ormara, ili aranžirajući na policama, u hamburgeru i limenkama *Coca Cole* nalazila je simbole nekoga drugog, sjajnijeg svijeta. Djeca sivo-crne Istočne Europe, suočena s uniformnošću mišljenja, oblačenja, ponašanja i življenja, slobodu su tražila u otpacima industrijske civilizacije.

S vremenom se čudesni hamburger pokazao kao mikroskopska pljeskavica koja nije ni pristojno začinjena, sabijena u malo pecivo, upakirana u ambalažu za malu djecu, koja se jede rukama, u neudobnim stolicama, u okruženju obilno zalivenim plastikom, s osobljem toliko usiljeno sretnim da je to znalo nadraživati želudac. Ipak, privlačnost blještavila koje je okruživalo cijelu priču nije se mogla poreći. I kad je u bivšoj Jugoslaviji otvoren prvi *McDonalds* u Beogradu, školske ekskurzije su bile oduševljene putovanjem u posjet *Kući civilizacije*, jer su znali da će usput otići i na *Big Mac*.

Kasnije je srušen i Berlinski zid, generacija je odrasla, *McDonalds* je došao i u Hrvatsku, nikome i ne pada na pamet da ide u *Intercontinental* radi hamburgera. I djeca tajkuna znaju da je *Big Mac* najbolji u *McDonaldsu*.

Naravno, više se nitko i ne sjeća prve domino pločice čijim je rušenjem pokrenut pad

komunizma. Bile su to demonstracije mladih iz Istočnog Berlina koji su demonstrirali, jer im vlasti nisu dopustile privremeni prijelaz u zapadni dio grada na koncert Michaela Jacksona, čiju je svjetsku turneju sponzorirala, dakako, *Coca Cola*. Mladi, za promjenu, nisu željeli rušiti sustav, nisu bili ideologizirani, tražili su zabavu, znatizeljni spram blještavila show businessa, kao nekad američki domoroci spram šarenih perli i ogledalaca.

Postupnim integriranjem zemalja istočne Europe, kao i Hrvatske, u tržišno-vrijednosni sustav Zapada, limenke *Coca Cole* i piva od simbola slobode pretvorile su se u ekološki otpad, a *McDonaldizacija* se potvrdila kao svjetski fenomen.

McDonaldizacija je termin i tema knjige *McDonaldizacija društva* Georga Ritzera. On je u sociološkim krugovima ponajprije poznat po svom bavljenju područjem teorijske sociologije, te kao autor više knjiga s tom tematikom, od kojih je u Hrvatskoj prevedena *Suvremene sociološke teorije*. Uz to, objavio je knjigu *McDonaldization of Society*, te *The McDonaldization Thesis*, baveći se problemima racionalizacije i birokratizacije suvremenog društva. Ritzerovo bavljenje na prvi pogled tako banalnom temom kao što su restorani za brzu prehranu, za znanstvenu je zajednicu predstavljalo svojevrsno iznenađenje, zbog Ritzerovog primarnog interesa za teorijsku sociologiju.

Ritzer je, iako djelo isprva asocira na "popularnu znanost" ili, kako je to jedan domaći autor okarakterizirao, "hertz sociologiju", u stvari poduzeo vrlo ozbiljan intelektualni pothvat, primjenjivanje sociologijske teorije na analizu fenomena sve veće racionalizacije društva, kao što je u pogovoru naglasio prof. dr. O. Čaldarović. Autor je pošao od teze da se suvremeno društvo sve više racionalizira i birokratizira, te je upotrijebio restorane za brzu prehranu kao paradigmatički primjer sve proširenijih procesa racionalizacije i birokratizacije u suvremenom društvu.

Ritzer paradigmatički tretira *McDonaldizaciju* kao proces *po kojem načela fast food restorana ovladavaju sve većim brojem segmenta američkog društva, šireći se i na os-*

tatak svijeta. Ritzer sukladno tome definira principe racionalizacije:

1. učinkovitost – pronalaženje optimalnog sredstva za postizanje danog cilja

2. mjerljivost (količina i isplativost) – u McDonaldiziranoj industriji mjerljivost se izražava sveopćim kvantificiranjem. Tako se na jelovnicima *fast food* restorana često za proizvode koriste izrazi poput *big* i *double*, da se pokaže da kupci dobivaju velike porcije za malo novca, što sugerira isplativost kupovanja hrane na takvim mjestima. Ujedno, kupci se redovno obavještavaju o prodanim milijunima i milijardama hamburgera čime se posredno sugerira privlačnost *fast food* proizvoda

3. predvidljivost – ovaj aspekt dovodi do predvidljivosti ponašanja kupaca, prodavača, okružja, predvidljivost jelovnika, predvidljivost hrane. Ujedno, predvidljivost nudi identičnost prodavaonica, identičnost razgovora s kupcima, koja je vidljiva u zabavi, obrazovanju, stanovanju, trgovačkim centrima

4. kontrola – ovaj aspekt racionalizacije podrazumijeva postupnu zamjenu humanih tehnologija nehumanima. Roboti su se odavno u racionaliziranom proizvodnom sustavu pokazali učinkovitijim od ljudi, koji su najveći izvor nesigurnosti, nepredvidljivosti i neučinkovitosti sustava. Kontrola podrazumijeva nadzor nad proizvodnim sustavom, kao i nadzor nad kupcima.

Jedan od najvažnijih elemenata McDonaldizacije, kojim je osigurana široka prihvaćenost, jest davanje iluzije sigurnosti i smanjivanje rizika. Naša socijalna zbilja postaje sve rizičnija, okruženje sve složenije, a opasnosti sve raznolikije, u rasponu od industrijskog zagađenja do sve prisutnijeg uličnog nasilja. S druge strane, u McDonaldsovim restoranima diljem svijeta jede se uvijek ista hrana, istog okusa, u istoj ambalaži, s istim vremenom potrebnim za pripremu i serviranje, u istom arhitektonskom okruženju. Osjećaj "poznatog" prostora stvara iluziju sigurnosti i stalnosti u visokovrtnom svijetu, gdje McDonalds postaje oaza mira. McDonaldsovi restorani, svojim jarkim osvjetljenjem, namještajem koji tako jako podsjeća na šareni namještaj dječjih soba i vrtića. Takvim načinom je isključen rizik koji uključuje i loša raspoloženja kuhara,

nestandardizirane porcije, mogućnost rizika koja uvijek postoji pri naručivanju nepoznate hrane, nesigurnost od toga je li restoran pun ili ima mjesta u njemu.

Ritzer preteče McDonaldizacije nalazi u taylorizmu – znanstvenom proučavanju metoda rada i poboljšanja radne efikasnosti, koji je ime dobio po svom osnivaču, Fordovom izumu pokretne vrpce i birokraciji koja se razvila upravo na prijelazu stoljeća.

Ritzer ističe da racionalizacija zahvaća sve elemente ljudskog života, od rođenja do smrti. Čin rođenja, jedan od biološki najsofisticiranijih mehanizama, u prošlosti se obavljao samo na jedan, prirodni način. Danas mu u velikoj mjeri konkurira carski rez koji uklanja rizik uvijek prisutan kod prirodnog porođaja, te po svojoj razrađenosti i operativnoj proceduri umnogome podsjeća na tvornički pristup. U školovanju normiranje i kvantitativni testovi sve više preuzimaju primat. Sve više poslova se danas obavlja tipizirano, uspostavljajući normiranje, kao i kroz pojednostavljenje radnih operacija. U prehrani, racionalizacija se oslikava kroz standardiziranu hranu koja je uvijek istog okusa, uvijek u istoj ambalaži, te koja u sve većoj mjeri isključuje nepredvidljivost. Seks je još jedan element ljudskog života podvrgnut racionalizaciji. Tako je danas uobičajeno odvajanje seksa od ljubavi, seks se u raznim oblicima sve više komercijalizira i osigurava se njegova sve veća dostupnost. Također, putovanja i odmori sve više postaju predmet racionalizacije. Putovanja se obavljaju u paket aranžmanima, kojima se posjećuju značajna mjesta, ali na brzini, u organiziranoj grupi, sa vodičem, gdje je najčešće izbjegnuta dodir s rizičnim situacijama, poput lokalne kuhinje i lokalnih navika stanovništva. Paket aranžmani osiguravaju putovanja pod "staklenim zvonom" na kojima se rizik smanjuje u velikoj mjeri, što opet za posljedicu ima i smanjenje mogućnosti da se upoznaju i dožive nove stvari. I u pristupu bolesnim osobama vidljiva je racionalizacija. Čovjek se tretira kao problem, a ne kao cjelovita osoba. Jedna od posljedica toga je i depersonalizacija u liječenju. Uz to, barem u SAD, osiguravajuća društva često određuju od čega čovjek može biti bolestan, tj. od čega ga se može liječiti ovisno o vrsti bonusa na njegovoj polici osigu-

ranja i visini njegova novčanog računa. Na kraju, i ljudska je smrt postala racionalizirana. Pojedincu se ne dopušta da umre kod kuće, nego ga se prebacuje u bolnicu, gdje umire odvojen od poznatih i dragih ljudi koji mu mogu olakšati umiranje, gdje je izoliran, u sterilnim i odvojenim prostorima, okružen strojevima.

Autor navodi kako, koliko god da McDonaldizacija kao proces promatračima djeluje nehumano i povećava ionako sveprisutnu otuđenost suvremenog čovjeka, ne treba zaboraviti da ona u svakodnevnom životu nudi brojne prednosti. Osim što promet u McDonaldsu i drugim sličnim lancima masovne prehrane pokazuje da ljudi vole takvu hranu, vrijeme nekada potrebno za nabavu i pripremu hrane danas je uštedeno i može se iskoristiti u druge svrhe. Opet, sveopća racionalizacija za svoju posljedicu ima iracionalnost. Jedan od primjera koje navodi Ritzer jest industrija zabave, oličena u Disneylandu, zamišljenom kao tvornica zabave. Iako je u Disneylandu sve zamišljeno tako da posjetioци najveći dio vremena potroše uživajući u atrakcijama koje nudi taj park zabave, posjetitelji u potrazi za zabavom najviše vremena potroše čekajući u redovima – za hranu, osvježavajuća pića, a najviše u redovima gdje se kupuju ulaznice za pojedine atrakcije.

Na kraju knjige, Ritzer posebno poglavlje posvećuje odupiranju McDonaldizaciji, navodeći metode i postupke kojim pojedinac barem minimalno može unijeti malo iracionalnosti u sve racionaliziranije društvo, od primjera poduzeća “s dušom” koja svoje poslovanje nisu podredila isključivo profitu i racionalizaciji, i koja u McDonaldiziranom svijetu posluju “iracionalno”, do savjeta za pojedince koji uključuju raspon od izbjegavanja restorana u kojima se hrana poslužuje u stiroporu i jede isključivo prstima, preko šokiranja prodavača u robnim kućama plaćanjem gotovinom umjesto kreditnim karticama, sve do savjeta da se izbjegavaju filmovi koji imaju rimski broj u naslovu, što sugerira da je riječ o eksploatacijskom nastavku nekad uspješnog filma (poput Rocky IV).

Knjiga *McDonaldizacija društva* spada u ona djela koja se čitaju u jednom dahu. U svom djelu Ritzer je uspio spojiti publicističku atraktivnost i tvrdo kuhanu znanost, otkrivaju-

ći sveobuhvatni fenomen sadašnjice. Izazovno, spretno, potkrijepljeno činjenicama i mnogo intrigantnije nego što je jedan prikaz u stanju približiti, *McDonaldizacija društva* je štivo koje vrijedi pročitati i nekoliko puta. Poslije toga, vaš posjet McDonaldsu više nikada neće biti isti.

Tarik Kulenović

Prikaz

Kultura, etničnost, identitet

Jadranka Čačić-Kumpes (priredila)

IMIN, Jesenski i Turk, HSD, Zagreb, 1999., 318 str.

Zbornik radova *Kultura, etničnost, identitet* bavi se pitanjima koja pripadaju središnjim problemima suvremenih društava. Također pokušava progovoriti o doprinosu što ga društvena znanost može ponuditi za rješavanje problema u suvremenom društvu.

Zbornik je nastao povodom Drugog okruglog stola “Etnički razvitak europskih nacija: Hrvatska-Europa” koji je 20. ožujka 1999. održan u Zagrebu. Namjera je okruglog stola bila okupiti hrvatske znanstvenike, te time otvoriti put interdisciplinarnoj razmjeni i međuinstitucionalnoj suradnji (11). Zbornik obuhvaća radove vezane za prve dvije podteme skupa (etničnost i kultura, etničnost i obrazovanje).

Radovi u knjizi razvrstani su u četiri poglavlja – Plutajući mozaik na obzoru: naznake o pojmovima (S. Vrcan: *Znakovita zbrka oko etničkog*, N. Skledar: *Etničnost i kultura*, E. Ćimić: *Nacija i kultura*, J. Kumpes: *Religija, kultura i etničnost*, L. Šakaja: *Kultura, kulturni pejzaž, etničnost*, S. Dragojević: *Multikulturalizam, interkulturalizam, transkulturalizam, plurikulturalizam: suprotstavljeni ili nadopunjujući koncepti*); Kultura, etničnost, razvoj:

izazovi rekonstrukcije identiteta (V. Katunarić: *Kultura, nacija, razvoj: stvaralački projekt i retorika reakcije*, S. Mežnarić: *Europa i Hrvatska u njoj: kultura adaptacije*, I. Paić: *Nacionalni san, tranzicija, globalizacija: obrisi promjena identiteta*, J. Čačić-Kumpes: *Kultura, etničnost i obrazovanje: naznake o interakciji i perspektivi*, B. Baranović: *Udžbenici povijesti i nacionalni identitet mladih*); Kultura, mit i etničnost (J. Županov: *Etničnost i kultura: politička mobilizacija i opstanak*, D. Rihtman-Auguštin: *Narodna kultura i hrvatski etnomet*, I. Žanić: *Kosovski mit i jugoslavenska mentalna sukcesija*); Razmeđa etničnosti, kulture i identiteta (S. Božić: *Pretpostavke kreiranja etničnosti*, D. Brozović: *Etničnost kao jedna od podloga nacionalne kulture*, R. Ivančević: *Ruralna i urbana komponenta kulturnog identiteta*, J. Čapo Žmegač: "Mi smo veći Hrvati od njih!" *Percepcija i management kulturnih razlika unutar nacionalne zajednice*, I. Pranjković: *Jeziči i etnije na prostoru bivše Jugoslavije*, A. Kovačec: *Jezične skupine bez vlastitih institucija i pitanja kulture i izobrazbe na njihovu jeziku*, R. Čičak-Chand: *Religija kao izraz etničkog i kulturnog identiteta: islam i muslimani u Zapadnoj Europi*).

Prvi dio zbornika "Plutajući mozaik na obzoru: naznake o pojmovima" započinje prilogom *Znakovita zbrka oko etničkog* u kojem Vrcan kaže kako izlaženje iz magline nehajnog govora o etničkom nameće sučeljavanje sa 3 idealnotipska odgovora (34). Prvi tip odgovora sugerira, napominje dalje Vrcan, da su suvremeno ponovno buđenje etničkog i sadašnja etnizacija politike ponajprije znak koji sigurno ukazuje na nužni povratak, drugi tip ponovno buđenje etničkog interpretira kao obrambeni odgovor na teškoće i izazove matrice društvenih gibanja i promjena u svjetskim razmjerima. To je i pitanje, naglašava Vrcan, o dubljim makrostrukturnim korijenima onoga sklopa suvremenih pojava i gibanja koja se ne bez razloga označavaju terminima koji idu od ponovnog buđenja etničkog ili pak etnizacije politike i politizacije etničkog, do etničkih sukoba i etničkog nasilja. Treći tip odgovora preokreće popularna shvaćanja o predmodernoj naravi ponovnog buđenja etničkog, ali i o buđenju etničkog kao čisto obrambenog, no u osnovi antiliberalnog odgovora na izazove globalizacije (35).

Razmatrajući odnos između etničnosti i kulture, Skledar napominje kako svaki od ta dva pojma ima svoju vlastitost, ali su oni (pojmovi) i isprepleteni, interferirajući i komplementarni. Tako Skledar rasvjetljava pojmove etničnost, etnija, narod, nacija, kultura, identitet, te zaključuje kako je ovo kompleksno područje, te predstavlja urgentan zadatak za kritički humanistički pristup, kako za sociologiju tako i za antropologiju, etnologiju i socijalnu psihologiju.

Čimić se bavi odnosom nacije i kulture. Polazi od određenja nacije koja u središte stavlja političku osviještenost naroda. U modernom smislu riječi, napominje Čimić, o naciji se može govoriti kad određenu društvenu grupu sačinjavaju ljudi istoga ili sličnog etničkog podrijetla koje zbližava i ujedinjava borba za zajedničke gospodarske, političke i kulturne interese i ciljeve (51). Čimić ne ide duboko u razlaganje suodnosa između nacije i kulture. Kultura određuje kako članovi društva misle i osjećaju. U onoj mjeri u kojoj je kultura nacionalna, kaže Čimić, to se sve odnosi i na naciju.

Kumpes proučava međuodnos religije, kulture i etničnosti, tj. pokušava naznačiti neke smislene okvire, te istaknuti polazišta od kojih je moguće krenuti u istraživanju tog odnosa. Za razumijevanje odnosa religije, kulture, politike i nacionalnog identiteta važno je i o kakvom se sociologijskom pristupu religiji radi. Pitanja koja se postavljaju pred sociologiju religije i sociologiju etničnosti, prema Kumpesu nije lako riješiti.

Šakaja, s gledišta kulturne geografije, iznosi odnos kulture i etničnosti. Veza kulture, etničnosti i geografije očituje se u pojmu kulturnog pejzaža, koji se počeo upotrebljavati u geografiji početkom 20. stoljeća, a označava plod modificiranja prirodnog pejzaža određenog areala zbog djelovanja ljudske zajednice (etničkih i subetničkih grupa) koja taj areal nastanjuje.

Dragojević razlaže različite koncepte poput multikulturalizma, interkulturalizma, transkulturalizma, plurikulturalizma. Postavlja pitanje, jesu li ovi pojmovi suprotstavljeni ili se nadopunjavaju.

Drugi dio zbornika "Kultura, etničnost, razvoj: izazovi rekonstrukcije identiteta" počinje Katunarićevim radom *Kultura, nacija, razvoj: stvaralački projekt i retorika reakcije*. Katunarić konstatira kako u politici prema kulturi nema koordinacije među različitim ministarstvima, dakle ne postoji interes za tu kulturu i kulturnu politiku i "više nalikuje pogrebnjoj nego razvojnoj agenciji" (93). Za takvo stanje Katunarić daje objašnjenje da je propašću boljševizma dovršen proces konstatiranja nacija-država, a time i poslanje visoke kulture, te da visoka kultura gubi značenje koje je imala u devetnaestom stoljeću i nedemokratskim režimima, kao dvorska ili službena kultura, a da su dijelovi moderne visoke kulture – umjetnost, znanost (s filozofijom) i visoko obrazovanje danas slabo povezani. Danas je, kaže Katunarić, kulturna elita u tranzicijskim zemljama podijeljena na tradicionaliste i moderniste. Ovi prvi, nazvani još i folkloristi, brane nacionalne vrijednosti pred nalletom zapadnjačkih vrijednosti i masovne kulture, dok se drugi zalažu za otvaranje prema Zapadu i prihvaćanje masovne kulture. Te, disfunkcije visoke kulture u većini se tranzicijskih zemalja pojačavaju usporedo s pogoršavanjem općeg gospodarskog i socijalnog stanja, a kao tipičan primjer Katunarić navodi Hrvatsku.

Mežnarić se bavi odnosom Europe i Hrvatske, te smatra da se on treba temeljiti na strategijama adaptacije vlastitoga, unutrašnjeg kulturnog prostora, te da uz adaptaciju kulture treba razvijati i kulturu adaptacije.

Paić opisuje prizore ispunjenja nacionalnog sna potaknut jednom Dahrendorfovom rečenicom "Nacija je opet tu, s njom i nacionalna država i to ovdje, usred Europe, u Njemačkoj" (121). Razmatra kako izgled problemskog polja preobrazbe identiteta ovisi o motrištu. S jedne strane, to je deduktivni slijed od globalizacije i globaliziranog kapitalizma do tranzicije nacionalnog sna i zbilje njegova ispunjenja, a s druge se strane radi o izazivanju iskustva svijesti toga sna u dodiru s iskustvom kretanja kojemu su nacionalna društva tek jedna od referentnih točaka globalnog polja smanjena svijeta i razvitka svijesti o svijetu kao cjelini.

Kultura i etničnost izvori su sadržaja što se prenose obrazovanjem, smatra Čačić-Kumpes. Mjesto etničnosti i kulture unutar obrazovanja može se promatrati na dvije razine: s jedne strane to je sadržaj obrazovanja, odnosno sustav znanja i vrijednosti koji se prenosi obrazovanjem. Drugu razinu čini uzajamni utjecaj obrazovanja i društva.

Ovaj dio zbornika *Kultura, etničnost, identitet* završava radom *Udžbenici povijesti nacionalni identitet mladih* u kojem Baranović analizira kako su novi udžbenici povijesti i u kvantitativnom i sadržajnom pogledu fokusirani na nacionalnu povijest. Pokazuje se da je nacionalna povijest u hrvatskim udžbenicima zaokupljena poviješću stvaranja hrvatske države. U usporedbi s udžbenicima u zapadnim zemljama pokazuje se da se hrvatski udžbenici od njih razlikuju i po pristupu povijesnoj materiji i po sadržajnoj strukturi.

U trećem velikom poglavlju zbornika, Županov polazi od razmatranja Anthonyja D. Smitha, te daje odgovore na dva pitanja: kako i čime objasniti dugovječnost nekih etničkih zajednica i na čemu se temelji politička mobilizacija etničkih zajednica, u prvom redu onih koje teže etnonacionalnoj državi.

D. Rihtman-Auguštin sa stajališta etnologije raspravlja o teorijama o naciji, o narodnoj kulturi, o hrvatskom mitsko-simbolskom kompleksu. Teorije o naciji se razlikuju po temeljnom pristupu tom fenomenu. U nas je, smatra Rihtman-Auguštin, i još uvijek dominira u nekim znanstvenim i političkim krugovima, shvaćanje etničnosti kao primordijalne, izvorne i stamene jezgre naroda i njegove kulture. Sredinom 20. st. pojavljuju se pristupi koji etničnost ne poimaju statično, već kao proces. Prema D. Rihtman-Auguštin, u središtu se hrvatskoga mitsko-simbolskog kompleksa, koji bi mogao tvoriti srž etničnosti, nalazi hrvatski san, tj. san o hrvatskoj državi (184). Potrebno je razmotriti i ulogu hrvatske narodne kulture. Narodna kultura otkrivena je u 19. stoljeću, a među one koji su je otkrivali ubrajaju se najjača politička imena hrvatskog narodnog preporoda. Primjerom norveške kraljice koja se oblači u stiliziranu narodnu nošnju, Rihtman-Auguštin zaključuje da silazak nacionalnoga identiteta u svakodnevicu pokazuje kako su se ljudi privikli upotrebljavati nacionalnu retoriku.

ku da bi sebe artikulirali u svečarskim i svakodnevnim prilikama. Ta navika, izlaže dalje D. Rihtman-Augustin, može služiti saopćavanju temeljnih moralnih poruka o tome kako živjeti život u postmodernom društvu, te se poziva na Frykmana koji kaže kako “nacionalni identitet umjesto da je u službi isključive nacionalne homogenizacije, može se pretvoriti u oruđe kulturne kompleksnosti” (188).

Mit je imaginativno rezonantan i potican, kaže Žanić, i za polazište svoga rada uzima Kosovski mit, koji je kako ističe autor, jedina partikularna nacionalna tradicija koju komunistička Jugoslavija nije niti potiskivala niti integrirala u svoj nadnacionalni politički imaginarij (193). Različiti su učinci koji mogu ostati iza mita. Oni mogu biti: neka umjetnina nadahnuta njegovim motivima koja trajno obogaćuje kulturu dotičnog naroda, manji ili veći broj priloga za benigna politiziranja ili satirične rubrike u novinama. Ti su učinci, zaključuje Žanić, njegova jedina historijska i etička mjera.

Zbornik završava poglavljem “Razmeđa etničnosti, kulture i identiteta”.

Božić u *Pretpostavkama kreiranja etničnosti* kaže kako su se etničke aktivnosti i etničke kategorije smatrale samorazumljivima i povijesno utemeljenima. Redefinicija i kreacija etničkih simbola koja omogućuje osmišljavanje novih etničkih kategorija, prema Božiću je novost koju politički akteri većinskih grupa primaju s nelagodom, jer se time otvara pitanje: koje se nove aktivnosti ili nove grupe trebaju priznati i financijski podupirati (207). Prvi znanstvenik koji je etničnost povezao s pitanjima kreiranja bio je E. E. Roosens. Osim na njega, Božić se poziva i na još neke znanstvenike koji se bave ovim novim pitanjima kreiranja etničnosti. To su H. Joas, H.-E. Hengstenberg, I. Brinck, M. Csickzentmihalyi, S. Cornell, D. Hartmann. Brinck je značajan i zato što nastoji pomiriti suprotnosti između stavova Roosensa i Hengstenberga. Nadalje, Božić izlaže Brinckove tri vrste intrareprezentacijskih pravila (promjene oblika reprezentacije, promjene modaliteta i pomicanja u temeljnoj organizaciji). Poboljšanje predviđanja pravca i sadržaja aktivnosti bit će moguće, zaključuje autor, ukoliko se ubuduće, usporodbom različitih slučajeva, jasno identifi-

raju situacije u kojima su etnički akteri primorani kreirati, te situacije u kojima kreativnost donosi određene koristi ili u kojima autotelnički aspekt kreativnosti donosi smisao ukupnom djelovanju etničkih aktera (217).

Brozović tumači etničnost kao jednu od podloga nacionalne kulture. Nacionalnu zajednicu karakterizira niz činjenice koje bitno utječu na njezinu kulturu. Te činjenice Brozović svrstava u 7 rubrika: etnička podloga, zemljopisne regije, velike epohe i pokreti, religijski (konfesijski) identitet ili mozaik, susjedne etničke/nacionalne zajednice, višestoljetno državno zajedništvo i vlastiti doprinos. Kao ilustraciju za to autor uzima primjere hrvatske i francuske zajednice. Brozović, kako on to i sam kaže, želi ovim prilogom odrediti pravo mjesto etničnosti među čimbenicima koji određuju kulturu u najširem smislu. Pritom je važno ne precijeniti niti podcijeniti etničnost.

Ivančević sa stajališta povijesti umjetnosti u radu *Ruralna i kulturna komponenta kulturnog identiteta* daje i interpretira 16 teza koje smatra ključnima u pristupu i rješavanju problematike uloge etničke komponente u pojmu kulturnog identiteta.

Čapo Žmegač se bavi svakodnevnim osobnim kontaktima među ljudima koji unatoč pripadnosti istom etnosu/naciji imaju međusobne kulturne razlike. Autorica, sa stajališta logike običnih ljudi, odgovara na neka pitanja: kako se na mikrorazini izravna komunikacija odnosi spram kulturnih razlika, smatraju li se one inkompatibilnima s etničkim/nacionalnim zajedništvom, kojim se sredstvima ljudi koriste da bi amortizirali kulturnu raznolikost u unutaretničkom kontekstu. Istraživanje koje je izneseno u ovom radu provedeno je među doseljenicima u Virovitici i okolici od 1996. do 1999., a pokazalo je tendenciju doseljenika da se razgraniče od domicilnog stanovništva.

Pranjčević promatra situaciju jezika i etnija na području bivše Jugoslavije. Autor naglašava da je zadaća njegova priloga upozoriti na eventualne uzroke brojnim međunacionalnim sporovima koji bi se mogli dovesti u vezu s jezičnim, posebice sociolingvističkim ili jezičnopolitičkim činiteljima. Teško da je jezičnom situacijom u bivšoj Jugoslaviji bila

zadovoljna ijedna etnija. Pranjković zaključuje kako ovo podsjećanje na jezičnopolitičku situaciju u bivšoj državi upozorava na to da nisu daleko od istine oni koji tvrde da nema potpune nacije bez vlastite države i vlastitog jezika. Zato je prirodno, ističe autor, da svaki narod teži postati nacijom, a to znači da teži dobiti svoju državu i svoj vlastiti, po mogućnosti posebni, standardni jezik.

Kovačec proučava jezične skupine, koje nemaju vlastite institucije, te pitanja kulture i izobrazbe na njihovom jeziku. Briga za male inojezične enklave i za njihovo očuvanje ne bi se smjela svesti samo na neobaveznu gestu i kako su te male jezične eklave (Istrorumunji, Arbanasi, Istroromani i Bajaši) svaka na svoj način dio ukupnog identiteta Hrvatske.

Čičak-Chand na primjeru suvremene muslimanske populacije u Zapadnoj Europi istražuje kako religija (islam) kao sastavnica kulture može u određenim okolnostima preuzeti etnički profil. To znači da religijski obredi, prakse i tradicije poprimaju obilježja etničnosti.

Čičak-Chand zaključuje kako se među novom muslimanskom dijasporom u Europi sastavljenom pretežno od radnika migranata, nazire stvaranje etničkog identiteta. Taj se identitet definira muslimanski, a očituje se željom za jedinstvenim islamskim izrazom, koji se ogleda, kako u svom radu i kaže Čičak-Chand, kroz zajedničke nastupe te zajedničke odgovore na pojedine probleme.

U zborniku radova *Kultura, etničnost, identitet* proučavaju se odnosi među pojmovima: kulturom, identitetom i etničnosti iz aspekata različitih znanosti: sociologije, etnologije, povijesti umjetnosti, filozofije, kulturne geografije i lingvistike. Zbornik predstavlja zanimljivo znanstveno štivo koje će biti korisno, kako znanstvenicima tako i studentima, a zbog svog sadržaja i aktualnosti tema kojima se bavi, i široj publici koja se zanima za područja društvenih znanosti.

Ana Pažanin